

Frihetstidens svenska lutenister – fanns dom?

Robert Eklund

Journal Article

N.B.: When citing this work, cite the original article.

Original Publication:

Robert Eklund, Frihetstidens svenska lutenister – fanns dom?, *Musikologen : Musikvetenskaplig bulletin*, 1990. (), pp.65-67.

Postprint available at: Linköping University Electronic Press

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-135288>

FRIHETSTIDENS SVENSKA LUTENISTER – FANNS DOM?

Robert Eklund

Inledningsvis kan som svar på rubrikens tillspetsade fråga sägas att inga skäl finns att antaga att svenska lutenister under ovanstående period inte existerade. Vad som i stället efterfrågas är huruvida svenska lutenist-kompositörer var aktiva under denna tid.

I större delen av Europa var – något förenklat – lutan vid denna tid ett föråldrat instrument av ringa betydelse i professionella sammanhang. Lutan ansågs svår att spela, ljudsvag, omöjlig att stämma, dyr att äga och ett av dess företräden, möjligheten till nyanserad dynamik, blev i och med uppfinnandet av piano-fortet mindre tungt vägande. Lutan användes dock i viss utsträckning som continuo-instrument, medan den som soloinstrument nyttjades huvudsakligen i det som nu är Tyskland och Österrike, samt i de östliga delarna av Europa.

Incitamentet till frågeställningen härövan är ett lutmanuskript i Uppsala Universitetsbibliotek: **UUB Imhs 20:13**. Det består av fyra folio fransk luttabulatur för ett 13-körigt instrument i 'standard baroque'-stämning, det vill säga d-moll. Musiken utgörs av två sviter i *dis moll* [sic!] respektive *Giss dur* [sic!] samt en intabulering av ett *Affettuoso* i F-dur tillskrivet *Sigr Chelleri*. Föreslagna dateringar är bl a 1600-talet (Pohlmann), mitten av 1700-talet (Rudén) och ca 1730 (Boetticher). Som det rör sig om musik för ett 13-körigt instrument kan dock alla dateringar utpekande årtal pre-1720 uteslutas enär den tidigaste kända musiken för ett slikt instrument anses vara Sylvius Leopold Weiss London-manuskript, vilket påbörjades 1719. Dessutom bär de lägre basarna i Weiss-manuskriptet tecken av att ha blivit tillagda vid ett senare tillfälle.

Varför då Sverige? Varför inte söka kreatören av Uppsala-manuskriptet i det tidigare anförda, aktiva, lutområdet? Initialt gjordes detta. Musik av ett tiotal "stora" (i dessa sammanhang) kompositörer, ett antal mindre dito, ett stort antal anonyma verk i tryckta (fåtaliga) samlingar samt i handskrifter (summa summarum ett 50-tal) har studerats. Jämförelser har gjorts vad gäller ortografi (tabulatur-bokstäver), ornament-tecken, handstil per se, tonarter samt iögonenfallande idiomatiska konstgrepp. En komparativ musikalisk analys har dock tyvärr inte varit möjlig att utföra då sådana nästan helt lyser med sin frånvaro vad gäller berört material. En musikalisk analys av UUB Imhs 20:13 har dock genomförts, och ger sammanfattningsvis vid handen att de två sviterna är mycket "barocka" med rik och obskyr harmonik, långspunna fraser, avancerad kromaticism etc, medan *Affettuosot* är "modernt" med enkel treackordsharmonik, klar form och korta, klart avgränsande, fraser. Vissa tecken verkar stöda en supposition att de båda sviterna har samma kompositör, som t ex vissa idiomatiska grepp, kompositorisk stil m m.

För att göra en lång historia kort har inga skönjbara invarianser av konsekvent natur iakttagits mellan UUB Imhs 20:13 och jämförelsematerialet, varför blickarna vändes mot Sverige i sökandet efter en möjlig upphovsman.

Det första som beaktades var vattenmärket. Detta är **VRYHEYT** i ramen **PRO PATRIA EIUSQUE LIBERTATE** med motmärket **I HONIG**. Ett identiskt märke finns bevarat, daterat 1745. Ramen *Pro Patria Eiusque Libertate* finns bevarad med fyra exempel vilka stammar från åren 1765 till 1790. I sin Roman-biografi nämner Bengtsson att "Vryheyt C & I Honig" förekommer i Romans musik från åren 1749 till 1766. Papperet i fråga synes således ha existerat i Sverige under aktuellt period. Det bör i dessa sammanhang påpekas att lutor förekommit i Sverige under denna tid, bl a instrument av lutbyggaren **Jonas Elg** (1690–1732).

Vad rör samtida svenska tabulaturer så finns det tre stycken med en post-1725 dateringen listade i Rudén. En av dessa är troligen feldaterad, och de övriga två – änskönt samtida med UUB Imhs 20:13 – har inte uppvisat några korrespondenser med Uppsala-manuskriptet.

Affettuosot är komponerat av **Fortunato Chelleri**, en (tysk-)italiensk kompositör vilken via anställning vid hovet i Hessen-Kassel besökte Sverige under åren 1732–1734. Affettuosot i fråga finns bevarat i nio olika versioner i Sverige, men står inte att finna annorstädes. (Instrumentalmusik av Chelleri finns bevarad i Västtyskland, Frankrike, England och Italien enligt artikel i *New Grove*). Tre av de svenska konkordanserna är daterade: 1740, 1752 samt senare är 1769. Eftersom stycket i fråga finns rikt representerat i Sverige men inte i någon av de övriga samlingar som inkluderar musik av Chelleri kan dragas slutsatsen att stycket tillkom under Chelleris Sverige-vistelse, och är således ett starkt indicium till att tillskriva UUB Imhs 20:13 svenskt ursprung, enkannerligen som ett par av konkordanserna och lutversionen är synnerligen överensstämmande vad rör musikalisk konception.

Vilka alternativ till svenska lutenister bjudes då under berörda period? Jag har hittills funnit tre:

David Kellner (ca 1670–1748) var av tyskt ursprung men var anställd vid Jakobs kyrka i Stockholm från 1711. Han publicerade en generalbasskola (*Trogen Under-Rättelse uti General-basen...*) samt 1747 en lutbok (*David Kellners XVI. Auserlesene Lauten-Stücke...*) för ett 11-körigt instrument. Trots att ett ”citat” har hittats mellan en *Giga* i Kellners lutbok och Giss-dursvitens *Giga* finns det dock föga anledning att anta att Kellner skulle vara autorn till UUB Imhs 20:13. Kellner är enklare i det flesta hänseenden, speltekniskt såväl som kompositoriskt. Det musikaliska citatet kan dock i stället ses som ytterligare en ledtråd som binder UUB Imhs 20:13 till Sverige.

1773 skriver Hülphers att ”Baron **Carl G. Düben** [min fetstil] som dog 1758, war Directeur öfwer Kongl. Capellet och stor lutenist”. Dübens far, Gustav von Düben Jr, studerade luta i Paris på 1680-talet och torde ha varit en kunnig lärare åt sin son. Det har dock visat sig svårt att få Hülphers uppgift styrkt annorstädes, ehuru Carl Gustav (von) Düben omnämns på flera ställen sägs inget om hans musikaliska färdigheter. Ingen bouppteckning har hittats, och trots att han finns medtagen i 1758 års taxeringslängd för Jakobs församling står han inte att finna i Dödböcker för Stockholm 1758, ej heller i vare sig då- eller nutida adelskalendrar och han är inte listad i hovpersonalregister. Två brev av Düben har studerats, men handstilsjämförelser är svåra att utföra alldenstund ovannämnda brev är skriva i gotisk stil medan dansnamnen i lutmanuskriptet är skrivna med romanska bokstäver. En Karl Gustaf von Düben omnämns av Forsstrand såsom deltagare i de kavaljerskonserter som hölls från slutet av 1730-talet i Löwens hus på Stora Nygatan. Forsstrand tillhandahåller dock den ambigua informationen att denne Düben avled 1733, och möjligen kan Forsstrand ha förväxlat de båda Düben.

En sista ”aspirant” skall nämnas som möjlig upphovsman. I *Stockholms Post-Tidningar* den 3 april 1769 står följande att läsa:

”Kongl. Hof-Trumpetaren **Christian L. Kuhlau** [min fetstil] /.../ att låta höra sig Solo på Lutha och en stor och fullkomlig Konung Davids Harpa, hwartill denna, som ock en del af den öfwrige Musiquen af honom nyl. är componerad.”

Två andra annonser i nämnda organ verifierar uppgiften att Kuhlau var dels kompositör (1768), dels lutenist (1769). Här möter vi således explicit evidens för att det så sent som 1769 i Stockholm fanns en lutenist som såväl komponerade för sitt instrument som framförde denna musik å konsert. (Dock måste en viss tvetydighet i ovan citerade annons pekats ut: ”hwartill denna” kan tänkas syfta enkom på harpan.)

Kuhlau levde mellan åren 1733 och 1796 och spelade ett flertal instrument i hovkapellet. Han omnämns ej i Gerber, Sohlman eller Hallardt-manuskripten. Bouppteckningarna rörande honom själv, hans far, hans söner, hans bror m fl innehåller inga lutor. I Kuhlous svärmors bouppteckning finns ett stilprov på Kuhlous handstil, men problemen gotisk versus romansk stil gör sig åter gällande.

Musik finns bevarad av brodern Fredrik och sonen Conrad Gottfried. Därutöver finns bevarade två manuskript i Skara tillskriva ”Kuhlau”. Dessa manuskript kan dock troligen hänföras till Conrad Gottfried då de – i likhet med dennes musik – är skriva för stråkar, och till yttermera visso en cello står att finnas i dennes bouppteckning.

Även om inget klart samband mellan UUB Imhs 20.13 och någon av ovan nämnda personer kunnat fastställas, så är det klarlagt att åtminstone en lutenist-kompositör – Christian Ludvig Kuhlau – står att finna. Både Kuhlau och Carl Gustav (von) Düben är dock intresseväckande personer vilka kommande forskning förhoppningsvis kan komma att kasta ljus över.

Kommentarer

I MUSIKOLOGEN finns (av utrymmesskäl) ingen bibliografi eller referenslista. Jag har nedan listat de referenser som anges i artikeln. För fullständig referensapparat hänvisas till uppsatsen *UUB 20:13 - A Contextual Analysis of a Lute Manuscript* med notbilagan *Tablature, Transcription, Concordances*, Institutionen för Musikvetenskap, Stockholms Universitet, 1991.

Sidbrytningen i detta dokument skiljer sig från originalet, så citera inte med sidnummer. Ett par mindre förändringar vad rör kursivering och fetstil har också utförts jämfört med originalet.

Refererade verk

Bengtsson, Ingmar. *J.H. Roman och hans instrumentalmusik*. Doktorsavhandling. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1955.

Boetticher, Wolfgang. *Handschriften überlieferte Lauten- und Gitarren-tabulaturen des 15. Bis 18. Jahrhunderts*. RISM B VII, G. Henle Verlag, München 1978.

Forsstrand, Carl. Riddarhuset som politisk och kulturell brännpunkt under 1700-talet. I *Sveriges Riddarhus*, Carl Hallendorff (redaktör), Aktiebolaget Historiska Förlaget, Stockholm 1926, 383–422.

Hallardt, Johann Fredrik. *Biografiskt Musiklexikon*. Musikaliska Akademiens Handskrift 36 a–d.

Hülphers, Abraham Abrahamsson. *Historisk Afhandling om Musik och Instrumenter, särdeles...* Västerås 1773. Faksimilutgåva publicerad av Svenskt Musikhistoriskt Arkiv, Stockholm 1969.

Kellner, David. *David Kellners XVI auserlesene Lautenstücke, bestehend...* Hamburg 1947. Faksimilutgåva publicerad av Minkoff Editeur, Geneve 1981.

Pohlmann, Ernst. *Laute, Theorbe, Chittarone*. Edition Eres, Bremen 1975.

Rudén, Jan-Olof Rudén. *Music in tablature*. Svenskt Musikhistoriskt Arkiv, Stockholm 1981.